

ÖNSÖZ

Dil bilimi araştırmalarında kavramların, zıt anlamlı veya aynı anlam dairesindeki yakın anlamlı kavramlar ile anlaşılır kılınması, ele alınan konular arasındadır. Sosyal bilimler kavramı aslında “sosyal” olmayan diğer bilim dallarının varlığına bir açıdan işaret ederken diğer taraftan kendi dışındaki bilim dallarından farklı özellikler bulundurduğunu da ifade etmektedir. Burada ilk olarak kastedilen fen bilimleridir. Fen bilimleri tabiattaki düzeni araştırmaya ve ortaya koymaya çalışırken sosyal bilimciler de sosyal bir varlık olarak insan ve toplumsal değişimler üzerinde odaklanmaktadır. Tabi bu da sosyal bilimlerin pek çoğunun bilim olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunu tartışma ortamına getirir ki neticesinde pozitif bilimler olarak adlandırılan bir olgu ile karşılaşılır.

Günümüzde bilimin pratik işlevlerinin ve ekonomiye katkılarının öne çıkmasının sosyal bilimlerin aleyhine bir süreci tahrik ettiği görölmektedir. Fakat insanı ve kâinatı sadece pozitif bilimler ile açıklamanın mümkün olmadığı da tecrübesi tatsız bir vakiydir. İnsani ilimler, beşeri bilimler, sosyal bilimlerin önceki dönemlere nispeten önemini kaybetmesi ve ikincil bir düzeye indirgenmesi ile “bilim”in her iki farklı kavram alanında farklı olarak telakki edildiği görölmektedir ki bu da bilimin değerinin pratikteki işlev ve sonuçlarına göre belirlenmesi gibi insanın medeniyet yolculuğu dikkate alındığında pek de makbul olmaması gereken bir duruma sevk eder konuyu. Diğer taraftan bilim kavramının her iki farklı alanda da farklı kabulleri, usulü ve yönteminin söz konusu olduğu da açıktır. Bilimi üreten insanın muhiti (içinde yaşadığı toplum, eşya ve kâinat) ile birlikte kendi doğasını, ayrıca bizzat bilimin kendisini bütün yönleriyle ele alması sosyal bilimlerin bizlere, onun dönemselsel algıların sarsamaya-cağı ve hakikatte kaybetmeyeceği önemini gösterir. Bu önemin kavranamaması ise bilimin düşünen, anlamlı sözü ve bilimi üreten varlığın yerine konulması anlamına da gelir. Bundan dolayı sosyal bilim, “bilimciliğin” ötesinde yeni ufuklar çizebilir. İnsan ve doğa hakkında bütün bilgileri ifade etmede deney ve gözlem temelli anlayışın bütünüyle egemen olmasının bu iş için kifayetsiz olması anlamına gelmediği, dünyada tartışılan bir olgudur. Sezgisel ve sanatsal bilgiyi ve tecrübeyi dışlamanın insanı, onun doğasını ve kâinat ile olan ilişkisini kavrama uğraşına sekte vurduğu da bir gerçektir. Aslında bu tür bir düalist anlayışın tezahürleri şeklinde kabul edilebilecek bir tasnifin ve duruşun bilimin bütününe kucaklayamadığını da dile getirmek lazımdır. Bilim dallarının pek çoğunun kendi usulü ve yönteminin bulunması bilimlerin tasnifinde tutarsızlıklarla karşılaşılmasına maruz bırakılmaktadır bilim insanlarını. Bu tasnif konusu insan zihnini her bir bilim dalının kendi içinde tutarlı olma durumundan bu bilim dallarının bir araya geldiğinde ortaya çıkan çelişkili bir ortama, farklı bir düzleme doğru yöneltmektedir. Zira bilimler konuları ve yöntemleri itibariyle birbirlerinden farklılıklar ortaya koyar. Bilimlerin farklılaşarak gelişmesi ve gittikçe alt bölümlere ayrışırken bu ayrılan cüzlerin müstakil olma durumu kazanması, parçalanmayı doğurmaktadır. Bu tefrik olgusu lafızda kalmamakta, bilimin külli yapısına ilişkin zihni planda bir tefrikayı da doğurmaktadır.

Bilginin güç olma yönünün karşısına kendi kadim geleneğimizdeki bilginin bir erdem olma/erdem kazandırma yönünü öne çıkaran bir anlayışı koysak da bilimin/bilmenin muktedir olmayı sağlayan özelliğini göz ardı edemeyiz. İşte insanı bu muktedir kılan bilimin, aslında küçük bir dünya olan insan ferdi ile içinde yaşadığı toplum ve kâinat arasında iliş-

ki bulunduğunu tespit etmesi ve bunun ortaya konmasının gerektiği açıktır. Bundan dolayı bilimin şümulü ve tümel yaklaşımıyla ele alınmasının veya ona bu tarzda yaklaşılmışının doğruluğu ortaya çıkar. Eşyanın mahiyetini araştıran bazı filozoflar disiplin hâlini alan (veya ayrışan) düşünce birikimlerini teorik, pratik ve poetik olarak tasnif ederken bir açıdan bu ayrışmayı ortak bir felsefi zeminde gerçekleştirmeye çabalıyorlardı. Zira her bilimi diğeri ile ilişkilendirmek söz konusu olmadığı takdirde her bilimin kendi asıl konusu olmayan eşyaya da kendi zaviyesi ve usulüyle yaklaşması, algılaması ve kendi kabulleri ile araştırarak sunması kuvvetle muhtemeldir. Fiziği, mantığı ve etiği üçlü bir sacayağı şeklinde tasavvur eden geçmiş dönemlerdeki diğeri bir bakış açısı da aslında bilimler ile varılmak istenilen noktanın “faziletli insanı inşa etmek” olduğunu göstermektedir. Müziği aritmetik, geometri ve astro-nomi ile yakınlaştıran ve buluşturan eski bilim anlayışından uzaklaşmamızın insan doğasını daha iyi ortaya koyduğunu söylemeyi iddia etmek zor olsa gerektir.

Günümüzde bilim dallarının birbirinden bütünüyle ayrışması ve bilim anlayışında bu zamanda -uzmanlık alanlarında derinleşmek gibi parlak sözcüklerin de tervici ile- görülen parçalılık, sosyal bilimlerin irtifa kaybında rol oynamakla birlikte bu konuda daha etkin bir faktör de artık bilimin, teknolojinin gölgesinde ve bilginin ticarileşmesi (bilginin ürüne dönüşmesini kastetmiyoruz) kaidesi üzerinde yükselmesi durumudur. Hâlbuki bu sürecin bizzat kendisi de sosyal bilimlere eskisinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Son dönemlere damga vuran “bilgi toplumu” anlayışının ve ondan sonra gelen dijitalleşmenin daha sonra bir başka evreye evrilmesi sürecinin nihayetini kestirmek zor olsa da bugünden bu süreçlerin ürettiği sorunların tanımlanması, teşhis edilmesi ve bu sorunlara yönelik çözüm arayışları konusunda sosyal bilim dallarının sunacağı katkının önemli olacağı malumdur. Çeşitli vesileler ile özellikle bilimin ileri olduğu dönemlerde medreselerde okutulan dersleri farklı özellikleri dolayısıyla ayrıştıran incelemek ve mesela Sahn-ı Seman’da dinî ilimlerin “yanı sıra” riyaziyyat/fen bilimlerinin de okutulduğunu olumlayarak söylemekten ziyade o dönemde bu ilimleri ayrıştırmayan ve birbirini tamamlayıcı mahiyette gören merkezi bir bakış ile kurgulayan bir sistemin varlığından bahsetmek daha doğru olur. Bundan dolayı Osmanlı ilim geleneğinde şeyhülislam olan bir kişinin aynı zamanda musiki ile ilgili bir eser yazmış olması, şer’î ilimler okutan bir âlimin aynı zamanda fen bilimleri ile ilgilenmesi yadırgatıcı bir durum değildir. Bu durumu bugünün çağdaş şartlarına uyarlamak istisnaları dışında mümkün değildir. Günümüz dünyasında ise gelinen nokta bir bilim dalında uzmanlaşmanın ve unvanlar kesp etmenin aynı zamanda müktesebatı ve ufku geniş olma, entelektüel olma, (münevver olmayı bir tarafa bıraktık) aydın olma, kültürlü olma durumunu göstermediği acı gerçeğidir. Bu vakıa, bilimden umulan faydayı sağlama noktasında eksiklik meydana getirdiği gibi bilim insanının da itibarını zedeleyici bir durum hâlini almaktadır. Neyse ki olumsuz gidiş görülmüş ve disiplinler arası, disiplinler üstü gibi yeni kavramlar ile hızlı bir şekilde hataların telafisine, yani geçmişte ve geride bırakılan, bilime kapsayıcı, şümulü bakma değerine doğru tekrar yönelinmiştir.

İnternet, yapay zekâ, bulut teknolojileri vb. bir dizi teknolojik gelişmenin iş dünyasını hızlı, derinden ve yaygın olarak etkilediği ve eğitimden ekonomiye geniş bir yelpazede yaygın ve hâkim paradigmaları değiştirdiği ortadadır. Dikkat çekici olan, daha önce ayrışmış alanlarda ilerlemek için artık birlikte iş yapma, birlikte gelişme ve bu şekilde birbirini güçlendirme konusunun tartışıldığı, hatta kabul edildiği aşamaya gelinmesidir. Mesela yapay zekâ konusu genellikle bilgisayar bilimleri ile ilişkilendirilse de matematik, biyoloji yanı sıra psikoloji, felsefe ve diğeri sosyal bilimler ile de yakından ilgili olduğu artık dillendirilmekte ve ona göre yol haritası belirlenmektedir. Bu yeni bir durumdur. Bilimler arasındaki geçişkenliği geçmişte bıraktık derken şimdi onun değerini tekrar keşfetmeye çalışıyoruz.

Sosyal bilimlere yönelik alaka kaybı ve algının geçmişe göre daha iyi olmaması günümüz dünyasında görülen bir durumdur ve bu durum ülkemiz için de geçerlidir. Bu gerçeğe ülkemiz açısından kültürel devamlılık ve bilim alanında gelenek zincirindeki kırılmaların yaşanmış olmasını da eklemek, fırtınalı günlerde topluma fener gibi ışık saçan ve yol gösteren aydın tipindeki erozyonun etkisinin ülkemiz için ne denli yıkıcı olduğunu anlaşılmasına katkı sağlar.

Elinizde tuttuğunuz eser, bu düşünceler çerçevesinde -belli bilim dallarındaki temel kavramların açıklamalarının verilmesinin ötesinde- sosyal bilimlerin anlam ve öneminin anlaşılmasına da katkı sağlamak maksadını taşımaktadır. TÜBİTAK'ın yayınladığı bu Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, sosyal bilimlerin kavram dünyasının köşe taşlarını okuyucuya, üniversite gençliğine ve bu konunun uzmanlarının dikkatine sunmaktadır. Ansiklopedi yazımının zorlu bir süreç olduğu malumdur. Bu zorluğa telif mahiyetinde sosyal bilimler ansiklopedisi vasfını da eklediğimizde daha da zor bir sürece talip olunduğunu kabul ediyoruz. Fakat bu adım atılmıydı. TÜBİTAK'ın fen bilimlerinde olduğu gibi sosyal bilimlerde de gösterdiği kapsayıcı yaklaşım ile bu çabayı desteklemesi hiç şüphesiz takdire şayan bir adım olmuştur.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nin hazırlanma sürecinden ve bu konuda dikkate alınan noktalardan da bahsetmek isterim.

Ansiklopedide yer alacak maddelerin belirlenmesinde, örnek alınan belli bir ansiklopedinin kavram havuzu kullanılmamış, bunun için aşamalı bir süreç izlenmiştir. İlk önce alan editörleri tespit edilmiş ve ön hazırlık devresinde tarafımızca birtakım taramalar ile tespit edilerek oluşturulan kavram/madde listeleri editörler ile paylaşılmış ve onların bu zemindeki önerilerine önem verilmiştir. Alan editörlerimizin meslektaşları ile istişareleri ve yapılan toplantılar ile de madde listelerinin son şekli verilmiştir. Bu noktada süreç içinde elinizdeki baskıya farklı nedenlerden dolayı yetişemeyen maddeler olduğunu da söylemek isteriz. Maddelerin anlaşılır akademik dilde tanım, tarihi süreç ve toparlayıcı bilgi vermesine dikkat edilmiştir. Akademik bilgi vermede hacim küçüldükçe işin zorlaştığı malumdur. Bu da ansiklopedinin hazırlanmasında karşılaşılan bir güçlük olmuştur. Daha sonra maddelerin uzunluk itibariyle dörtlü bir tasnifle hacimlerinin belirlenmesi aşamasına geçilmiştir. Burada çok katı davranılmadığını ve bazı maddelerde hacim itibariyle esnek davranıldığını kaydetmek isteriz. Dolayısıyla kavramların temel veya tali olması ile maddelerin uzunluğu arasında her zaman doğrusal bir orantı aranmamalıdır. Sosyal bilimlere konu alması hasebiyle bu ansiklopedide bulunan maddelerden hareket edilerek bazı sosyal ayrıştırmalara ve bu yönde çarpık ve indi hükümler verilme yoluna sapılmayacağına inanıyoruz. Zira şu veya bu şekilde tasvip edip etmeme söz konusu olmaksızın sosyal bilimlerin çerçevesine dâhil olan kavramların bu ansiklopedi de bulunması bu işin tabiatındandır. Diğer taraftan ansiklopedide yer alan maddelerin içerikleri doğrudan madde yazarlarının konuya ilişkin birikimlerini ve değerlendirmelerini yansıtmaktadır.

Maddelerin mümkün olduğunca güncel temasına ve ülkemizle irtibatlandırılmasına çalışılmış, ayrıca alan bazlı insan kaynağından mümkün olduğunca geniş çapta istifade edilmiştir. Elinizdeki ansiklopedinin madde yazımında yaklaşık 700 kişinin katkısının bulunması ülkemiz için bu alanda bir ilk olup esere zenginlik katan önemli bir unsur olmuştur.

Sosyal bilimlerde birçok kavramın farklı disiplinlerde farklılaşan kullanımları, bu kavramların elinizdeki eserde farklı alanlardan yazarlar tarafından ayrı ayrı yazılmaları sonucunu doğurmuştur.

Madde yazarları merkezi olarak belirlenmemiş, alan editörlerinin önerileri esas alınarak ve editörler ekibiyle ortak çalışılarak netleşmiştir. Projenin başlangıcında sadece alanda izi olan kıdemli öğretim üyeleri ile çalışmak planlanmıştı. Ancak alana hâkimiyetleri olan ve yayınları ile akademik yetkinliklerini ortaya koyan nispeten genç akademisyen arkadaşlar da editörlerin önerileri ile yazar listelerine dâhil edilmiştir. Belirlenen yazarların yazdıkları

maddelerin konu editörleri tarafından ilk okumaları yapılmıştır. Akademik değerlendirme süreçlerini takiben bazı maddelerin yeniden tanzimi veya yazımı tarafımızca alan editörlerinden ve dolayısıyla madde yazarlarından talep edilmiştir. Daha sonra maddelere son halleri verilmiştir. Yapılan akademik ve teknik çalışmalar sonucu oluşan ana metin daha sonra TÜBİTAK'ın teknik ekibi tarafından da gözden geçirilmiştir. Yazarların önemli bir bölümü tek madde yazmakla birlikte özellikle birbiriyle ilişkili maddelerde birden fazla madde hazırlayan yazarlar da bulunmaktadır.

Ansiklopedilerden beklenen aslında dil ve üslup birliğidir. Bununla birlikte maddelerde ortak bir dil ve imla kullanımı tercihimiz olmamıştır. Zira farklı bilim dallarının dil kullanımını da farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında maddelerin en nihayetinde yazarın tercihleri ile de oluştuğunu dikkate alarak bunun yok sayılmaması da önemlidir. Ayrıca ansiklopedinin mahiyeti itibariyle de farklı olması bu noktada fazla katı davranılmamasının ve maddelerin yazarlarının dil ve anlatım tercihlerinin bütünüyle ortadan kaldırılma yolunun tercih edilmemesinin sebebidir. Her bir madde, yazarının izlerini taşıyarak ansiklopedide yer almaktadır. Coğrafya ve Hukuk maddeleri bu izleri kolayca takip edebileceğiniz maddelerin örneklerindedir.

Pandemi döneminde kullanımı yaygınlaşan dijital toplantı ve paylaşım uygulamalarından yararlanılarak tüm editöryal süreçlerin alan editörleri, koordinatörlük, TÜBİTAK teknik ekibi ve başeditörlük arasında güncel olarak takip edilebilmesi sağlanmıştır.

Değişen dünyada bilginin de sürekli güncellendiği malumdur. Bu durum özellikle sosyal bilimler için daha da geçerlidir. Bu nedenle elinizdeki eserin belirli aralıklarla güncelleneceğini ve başta kurguyu buna göre şekillendirdiğimizi kaydetmek isterim. TÜBİTAK'ın bu ansiklopediyi dijital imkânlardan da yararlanarak mümkün olduğunca çok kişinin erişimine açacağını umuyoruz. Böylece ilk baskısı sonrasında gelen değerlendirme ve eleştiriler de dikkate alınarak süreç içinde ilave edilecek maddeler olacağını, bazı maddelerin güncelleneceğini, bazılarının yeniden değerlendirileceğini, böylelikle Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nin zamanla sürekli gelişip hacminin genişleyeceğini ve daha da zenginleşeceğini de ifade edelim. Büyük Türk bilim insanı Ahmet Cevdet Paşa'nın da söylediği gibi "Şâne-i zülf-i sühandir itiraz". İkmal ve ta'dil maksatlı tenkit ve tekliflerin bu ansiklopedinin geliştirilmesine fayda sağlayacağına samimi olarak inandığımızı ve şimdiden bu yolda fikirlerini iletene müteşekkireceğimizi söylemek isteriz.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi aslında değişik alanlardaki akademisyenlerimizin özveri temelinde oluşturduğu bir eserdir. Burada başta alan editörleri olmak üzere madde yazarlarının hepsine teşekkür etmek isterim. Alan editörleri çok kısa bir sürede bu eserin oluşmasında önemli pay sahibidirler. TÜBİTAK'ta görevli başta Fatma Başar ve Adem Uludağ'a ve ekiplerine de uyumlu ve özverili çalışmaları için, değerli meslektaşlarım Fatih Tıg'lı'ya ve Fatih Odunkıran'a ansiklopedinin hazırlanması sürecinde yüklediğim görevin yükünü hafiflettirdikleri için teşekkür ederim. Tabii ki ansiklopedinin hemen her aşamasında koordinasyonluğun çok ötesinde konuların takibini yapan, bıkmadan bıktırmadan bütün kademelerde insan yönetimini en iyi şekilde sürdüren Ayşegül Komsuoğlu, bu eserin vücut bulmasında gayreti ve fedakârlığı ile çok önemli pay sahibidir. Kendisine teşekkür ederim. Son olarak sosyal bilimler alanına daha fazla önem verilmesi ve farkındalık oluşturulması için bu fikri paylaştığım andan itibaren konuya olumlu yaklaşan, süreçleri kolaylaştıran, Yükseköğretim Kurulu'nda Başkan olduğum müddet zarfında birlikte görev yapmaktan mutluluk duyduğum TÜBİTAK Başkanı Hasan Mandal'a da hassaten teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç
Sosyal Bilimler Ansiklopedisi Başeditörü